

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ КАСАЦІЙНОГО ПРОВАДЖЕННЯ В ГОСПОДАРЬСЬКОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ

Стаття присвячена дослідженню окремих аспектів становлення та розвитку правового регулювання касаційного провадження в господарському судочинстві України. Приділена увага необхідності активізації наукових юридичних досліджень проблем касаційного провадження в господарському судочинстві з метою уніфікації та обґрунтування єдиних доктринальних засад розвитку та функціонування касаційної інстанції. Автор відзначає, що доцільним є узагальнення історії становлення правового регулювання касаційного провадження в господарському судочинстві України, виокремлення й аналіз етапів цього становлення та обґрунтування тенденцій його розвитку на сучасному етапі. В статті доводиться, що касаційне провадження в господарському судочинстві є складовим елементом системи оскарження судових рішень, що забезпечує можливість повноцінної реалізації права суб'єктів на захист, забезпечує справедливий та всебічний характер вирішення правових спорів.

Ключові слова: *судова система, касаційна інстанція, господарське судочинство, реформування судової системи, судоустрій.*

Статья посвящена исследованию отдельных аспектов возникновения и развития правового регулирования кассационного производства в хозяйственном судопроизводстве Украины. Уделено внимание необходимости активизации научных юридических исследований проблем кассационного производства в хозяйственном судопроизводстве с целью унификации и обоснования единых доктринальных основ развития и функционирования кассационной инстанции. Автор отмечает, что целесообразным является обобщение истории становления правового регулирования кассационного производства в хозяйственном судопроизводстве Украины, выделение и анализ этапов развития этого института и обоснование тенденций его развития на современном этапе. В статье доказывается, что кассационное производство в хозяйственном судопроизводстве является составным элементом системы обжалования судебных решений, обеспечивает возможность полноценной реализации права субъектов на защиту, обеспечивает справедливый и всесторонний характер решения правовых споров.

Ключевые слова: *судебная система, кассационная инстанция, хозяйственное судопроизводство, реформирование судебной системы, судоустройство.*

The article investigates some aspects of the origin and development of the legal regulation of the cassation proceedings in commercial litigation in Ukraine. Attention is paid to the necessity to encourage scientific research of the legal issues of the cassation proceedings in commercial litigation in order to unify and justify common doctrinal principles of development and operation of the cassation proceedings. The author notes that it is reasonable to summarize the history of the formation of the legal regulation of the cassation proceedings in commercial litigation in Ukraine, separation and analysis of the stages of formation and study its trends today. The paper argues that the cassation proceedings in commercial litigation is an integral element of the appeal court decisions, enabling full realization of the right to the protection of subjects, providing a fair and comprehensive nature of resolving legal disputes.

Keywords: *judicial system, the cassation proceedings, commercial litigation, reform of the judiciary, the judicial system.*

Постановка проблеми. Ключовим питанням правової науки є проблематика вивчення історії та сучасного стану нормативного регулювання будь-якого правового інституту, що в подальшому надасть змогу виокремити тенденції його розвитку. У зазначеному контексті можливо наголосити, що, досліджуючи організацію функціонування касаційної інстанції в господарському судочинстві України, насамперед, доцільно встановити закономірності становлення та розвитку правового регулювання цієї інституції в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній юридичній науці питання становлення та розвитку правового регулювання касаційного провадження в господарському судочинстві України були предметом вивчення та аналізу багатьох вчених, зокрема: Є. Анісімова, І. Архипова, В. Балуха, М. Барішнікова,

Л. Бекузарової, Д. Бешера, К. Біди, С. Васильєва, Ю. Веденєєва, Ю. Вовка, Ф. Вольфсона, В. Гончаренка, І. Гордона, С. Демченка, М. Дєппа, М. Єрошкіна, В. Землянської, В. Комарова, Т. Коржихіної, М. Криленка, В. Курицина, Е. Лортикяна, А. Максимовича, О. Мироненка, П. Музиченка, Л. Ніколенко, А. Осетинського, О. Підпригори, І. Побірченка, Д. Притики, А. Невзорова, В. Радус-Зеньковича, М. Ривкіна, А. Рогожина, М. Руденка, В. Рум'янцева, В. Сердюка, Л. Снегірєова, В. Степанкова, А. Сурилова, Д. Суєла, О. Тимошука, Г. Тимченка, Б. Тищика, М. Ушакова, А. Фемеліди, Л. Фішмана, Г. Шершенєвича та інших. Проте переважна більшість наукових робіт зазначених вчених присвячені питанням аналізу норм господарського процесуального права України та проблем правового регулювання порядку здійснення касаційного провадження в Україні.

Враховуючи історію становлення незалежності України та розбудови національної системи судочинства у відповідності до європейських стандартів, доцільним **метою статті** є узагальнення історії становлення правового регулювання касаційного провадження в господарському судочинстві України, виокремлення й аналіз етапів цього становлення та обґрунтування тенденцій його розвитку на сучасному етапі.

Виклад основного матеріалу. Необхідно зазначити, що на ранній стадії розвитку держави суд був суто народним і публічним [1], а також абсолютно самостійним у своїй діяльності, оскільки центральна державна влада спочатку не існувала, а коли почала формуватися, була досить слабкою для того, щоб підпорядкувати суд своїй владі й контролювати його діяльність. У зв'язку з цим, рішення суду приймалося в остаточному вигляді та не підлягало оскарженню. Така судова система передбачала тільки одну інстанцію, а про існування інституту оскарження судових рішень не могло бути і мови [5, с. 153].

Формування інституту касації в українській правовій системі здійснювалося суперечливо, непослідовно, і відбувалося в силу історично-політичних передумов в межах правової системи спершу Російської імперії, а згодом – Союзу РСР. Однак, на думку А.Й. Осетинського, окремі незначні елементи касаційних засад закладались вже в період Київської Русі, коли верховна судова влада не була відділена від влади князівської, й, здійснюючи правосуддя, верховний суддя надавав приклад праворозуміння і правозастосування всім іншим суддям [6, с. 8].

Досліджуючи інститут касації в межах господарського судочинства не можна не відмітити, що початком створення на території України господарських судів слід вважати заснування комерційного суду в Одесі у 1807 р. Д.М. Притика відмічає, що на всіх етапах становлення української державності (Українська Народна Республіка, гетьманат, Директорія УНР) поряд зі створенням деяких нових судових органів Центральна Рада, гетьман П. Скоропадський, Директорія УНР або цілком зберегли інститути дореволюційної російської судової системи, або орієнтувалися при формуванні власних судових органів на систему 1864 р. Проте, як зазначає автор, складна політична та економічна ситуація, в якій приймалися законодавчі акти про судові органи, не сприяла ні нормальному функціонуванню органів державної влади в Україні, ні створенню комерційних судів або інших спеціальних державних органів щодо розгляду і вирішення господарських спорів [7, с. 13]. Подальша історія розвитку судової системи свідчить, що за радянського періоду переважна частина господарських спорів між державними підприємствами і організаціями розглядалася державними посадовими особами за позасудовими процедурами наглядового провадження [2, с. 8].

Проголошення незалежності України відіграло важливу роль у зародженні та подальшому становленні касаційного провадження в господарському судочинстві України. З метою визначення закономірностей формування національної системи касаційного провадження в господарських справах необхідно, насамперед, встановити особливості стану розвитку касаційного провадження в Україні на момент проголошення її незалежності. В юридичній літературі зазначене питання має досить неоднозначну відповідь, проте переважна більшість вчених схиляються до думки про те, що Україною було залишено існуючу систему судочинства та проголошено курс на її реформування. Правовими передумовами формування національної судової системи стало прийняття Декларації про державний суверенітет України, розділ III якої закріплює положення про те, що «Державна влада в Республіці здійснюється за принципом її розподілу на законодавчу, виконавчу та судову» [3]. Тим самим на правовому рівні, закріплювався державний суверенітет України, встановлювався принцип розподілу державної влади, при якому виокремлювалась самостійна судова влада, яка наділялась повноваженнями здійснювати судочинство в державі. Так було закріплено вихідне положення про створення національної судової системи України.

Наступним кроком стало прийняття Акту проголошення незалежності України [12], відповідно до якого проголошено статус України як незалежної держави, яка повинна сформувати, в тому числі й національні засади судочинства. Враховуючи зародження нової незалежної держави, формування власної судової системи не могло відбутися у найкоротші строки, оскільки це потребувало як вироблення єдиної концепції, так і проведення комплексу заходів правового, організаційного характеру щодо організації судової системи України. Тому на тимчасових умовах в ст. 4 Закону України «Про правонаступництво України» було закріплено положення про те, що «органи державної влади і управління, органи прокуратури, суди та арбітражні суди, сформовані на підставі Конституції (Основного Закону) Української РСР, діють в Україні до створення органів державної влади і управління, органів прокуратури, судів та арбітражних судів на підставі нової

Конституції України» [11]. Таким чином, система перегляду рішень суду в порядку нагляду в господарському судочинстві зберігала свою структуру та правове регулювання без змін, проте декларувалось, що такий стан «правонаступництва» має тимчасовий характер, тобто «до створення органів державної влади і управління, органів прокуратури, судів та арбітражних судів на підставі нової Конституції України». Однак, лише Законом України «Про арбітражний суд» була ліквідована система державних арбітражів і передбачено утворення арбітражних судів як юрисдикційних судових органів, які стали розглядати спори між господарюючими суб'єктами за правилами Арбітражного процесуального кодексу від 6 листопада 1991 р. (далі – Господарський процесуальний кодекс України (ГПК)) [8].

Ключовою подією в процесі вдосконалення та розвитку судової системи України стало прийняття у 1996 р. Конституції України, положення якої заклали основу для розбудови судової системи України, у тому числі й судів касаційної інстанції. Відповідно до ст. 124 Конституції України «Правосуддя в Україні здійснюється виключно судами. Делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускаються. Юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі. Судочинство здійснюється Конституційним Судом України та судами загальної юрисдикції» [4].

Принципове значення для розвитку касаційної інстанції господарського судочинства має ст. 125 Конституції України, якою встановлено, що система судів загальної юрисдикції в Україні будується за принципами територіальності і спеціалізації. Найвищим судовим органом у системі судів загальної юрисдикції є Верховний Суд України. Вищими судовими органами спеціалізованих судів є відповідні вищі суди.

Однак лише внесення змін Законом України від 21 червня 2001 р. до ГПК України шляхом доповнення його новим розділом XII «Перегляд судових рішень у касаційному порядку», положення якого замінили інститут перевірки рішення, ухвали, постанови в порядку нагляду, на нашу думку, можна визначити започаткуванням в Україні інституту касації в господарському судочинстві [9]. Відповідно положеннями вказаного кодифікованого акта встановлено, що судом касаційної інстанції є Вищий господарський суд України. Окрім того, Кодексом регламентувалося: зміст права касаційного оскарження, подання; строки касаційного оскарження; особливості форми і змісту касаційної скарги, подання тощо.

Разом з тим, Законом України «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій України» від 21.06.2001 р. вносились наступні зміни і доповнення [10]:

- уточнювалися положення щодо колегіального та одноособового порядку розгляду судових справ. Встановлювалось, що «перегляд справ в апеляційному, касаційному порядку і за нововиявленими та іншими обставинами, передбаченими Конституцією України та законами України, здійснюється судом колегіально у складі не менше трьох професійних суддів відповідно до процесуального закону» (ст. 10);
- Розділ II Закону України «Про судоустрій України» було доповнено главою 3-2 «Вищі спеціалізовані суди», де встановлювався правовий статус і склад вищих спеціалізованих судів. Зокрема, закріплювалось, що вищі спеціалізовані суди є вищими судовими органами спеціалізованих судів. Вищі спеціалізовані суди складаються з обраних до них Верховною Радою України суддів, зі складу яких загальними зборами відповідного суду обираються голова суду та його заступники; вперше закріплювались повноваження вищих спеціалізованих судів; було закріплено статус Голови вищого спеціалізованого суду тощо.

Таким чином, із внесенням зазначених змін у чинне законодавство України, створювалось правове поле для діяльності вищих спеціалізованих судів, у тому числі і в сфері господарського судочинства, з одного боку, а з іншого – ці зміни стали логічним продовженням реалізації положень Конституції України та проведення судової реформи в Україні.

Враховуючи те, що Закон України «Про судоустрій України» був прийнятий ще у 1981 р. та за період функціонування зазнав численних змін і доповнень, 7 лютого 2002 р. був прийнятий новий Закон України «Про судоустрій України», яким оновлювалось і правове регулювання діяльності судів касаційної інстанції в господарському судочинстві [14]. У ст. 6 Закону встановлювалась триінстанційна система розгляду справ на предмет законності судових рішень. Зокрема регламентувалося, що «Для забезпечення всебічного, повного та об'єктивного розгляду справ, законності судових рішень в Україні діють суди першої, апеляційної та касаційної інстанцій». Також, закріплювалась система вищих судових органів спеціалізованих судів. Тобто створювалась система спеціалізованих судів, касаційною інстанцією серед системи яких були «вищі судові органи спеціалізованих судів». Таким чином, зазначеним Законом України «Про судоустрій України» вносились суттєві зміни в систему касаційного оскарження рішень судів.

Враховуючи необхідність проведення судової реформи 7 липня 2010 р. Верховною Радою України був прийнятий Закон України «Про судоустрій і статус суддів», який діє і на сьогодні [13]. Вказаним Законом внесені певні зміни в правове регулювання касаційного оскарження рішень суду в господарському судочинстві, а саме: уточнена ступенева форма реалізації права на захист (у тому числі й касаційна інстанція створюється і функціонує з метою повноцінної реалізації особами права на захист). Зокрема, ст. 7 Закону встановлено,

що «для забезпечення справедливого та неупередженого розгляду справ у розумні строки, встановлені законом, в Україні діють суди першої, апеляційної, касаційної інстанцій і Верховний Суд України». Таким чином закріплена триінстанційна система судочинства та окремим статусом наділено Верховний Суду України тощо. Необхідно відзначити, що вказаними змінами положень чинного законодавства України було приведено систему касаційного оскарження рішень суду у відповідність з нормами Конституції України, розмежовано повноваження вищого спеціалізованого суду та Верховного Суду України в сфері повноважень щодо касаційного розгляду справ, проте, на нашу думку: норми закону ще мають технічні недоліки оформлення та відсилочні і абстрактні положення; нечітко визначено повноваження щодо перегляду справ Верховним Судом України «з підстав неоднакового застосування судами (судом) касаційної інстанції однієї і тієї ж норми матеріального права у подібних правовідносинах». Це положення породжуватиме можливість так званого «застосування норми в ручному режимі». Таким чином, окремий етап розвитку правового регулювання касаційного провадження в господарському процесі України розпочався в середині 2010 р. та триває і на сьогодні. Враховуючи досить нетривалий проміжок часу, його характеристики можливо узагальнити у вигляді тенденцій розвитку правового регулювання.

З огляду на зазначені вище особливості розвитку касаційного провадження в господарському судочинстві України та його правового регулювання, доцільно окремо звернути увагу на специфіку тенденцій розвитку правового регулювання касаційного провадження. Перш за все, варто зазначити, що касаційне провадження в Україні знаходиться у стані реформування, що відбувається, з одного боку, під впливом загальної судової реформи в державі, а з іншого – під впливом міжнародних вимог щодо забезпечення доступності та справедливості судочинства. При цьому, безсумнівно, що касаційне провадження в господарському судочинстві є складовим елементом системи оскарження судових рішень, що забезпечує можливість повноцінної реалізації права суб'єктів на захист, забезпечує справедливий та всебічний характер вирішення правових спорів. Однак, на жаль, касаційне провадження в господарському судочинстві України має досить безсистемний розвиток свого правового регулювання, що зумовлюється досить частими змінами чинного законодавства України, наявністю прогалин у правовому регулюванні статусу судів касаційної інстанції та процесуальних основ здійснення касаційного провадження. Водночас, розвиток касаційного провадження у господарському судочинстві України знаходиться на сьогодні в стані трансформації, що зумовлено переходом до спеціалізації діяльності касаційної форми оскарження судових рішень в цілому.

Висновки. Вочевидь, нагальною є необхідність вироблення єдиної концепції розвитку та функціонування касаційної інстанції в господарському судочинстві, у змісті якої необхідно закріпити напрями реформування касаційного провадження в господарському судочинстві на найближчий період. Не менш важливою, на наш погляд, є активізація наукових юридичних досліджень проблем касаційного провадження в господарському судочинстві з метою уніфікації та обґрунтування єдиних доктринальних засад розвитку та функціонування касаційного провадження. Загалом, помітною є тенденція до уніфікації господарського процесу в цілому, у тому числі й касаційного провадження, з нормами та практикою касаційного провадження в судочинстві іноземних держав, з метою спрощення та формування однотипності процедури оскарження судових рішень.

Література

1. Анненков А.Н. Опыт комментария к Уставу гражданского судопроизводства / А.Н. Анненков. – СПб., 1884. – Т. 4. – 696 с.
2. Біда К.М. Касаційне провадження в господарському судочинстві України: автореф. дис... канд. юрид. наук: спец. 12.00.04 / К.М. Біда; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2005. – 20 с.
3.
7. Притика Д.М. Організаційно-правові засади становлення і діяльності господарських судів України: автореф. дис... д-ра юрид. наук.: спец. 12.00.10 / Д.М. Притика; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. – Х., 2003. – 36 с.

8. Про арбітражний суд: Закон України від 04.06.1991 р. № 1143-XII // Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР). – 1991. – № 36. – Ст. 469.
9. Про внесення змін до Арбітражного процесуального кодексу України: Закон України від 21.06.2001 р. № 2413-III // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2001. – № 36. – Ст. 188.
10. Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій України»: Закон України від 21 червня 2001 року № 2531-III // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2001. – № 40. – Ст. 191.
11. Про правонаступництво України: Закон України від 12.09.1991 р. № 1543-XII // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1991. – № 46. – Ст. 617.
12. Про проголошення незалежності України: Постанова Верховної Ради України від 24.08.1991 р. № 1427-XII // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1991. – № 38. – Ст. 502.
13. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 7 липня 2010 р. № 2453-VI // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2010. – № 41-42. – Ст. 529.
14. Про судоустрій України: Закон України від 07 лютого 2002 року № 3018-III // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2002. – № 27-28. – Ст. 180.

УДК 343.13

В.О. Кучер
здобувач,
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

ПРОКУРОРСЬКИЙ НАГЛЯД ЗА ДОДЕРЖАННЯМ ЗАКОНІВ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ ПЕРШОЧЕРГОВИХ СЛІДЧИЙ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ЕКОНОМІЧНИХ ЗЛОЧИНІВ

У статті розглянуто особливості прокурорського нагляду на початковому етапі розслідування економічних злочинів. Визначено повноваження прокурора по здійсненні нагляду при проведенні слідчого огляду, обшуку та допиту.

Ключові слова: прокурорський нагляд, досудове розслідування, економічні злочини, першочергові слідчі (розшукові) дії.

В статье рассмотрены особенности прокурорского надзора на первоначальном этапе расследования экономических преступлений. Определены полномочия прокурора по осуществлению надзора при проведении следственного осмотра, обыска и допроса.

Ключевые слова: прокурорский надзор, досудебное расследование, экономическое преступление, первоочередные следственные (розыскные) действия.

The article discusses the features of Public Prosecutions at the initial stage of investigation of economic crimes. Terms of reference for the prosecutor supervising investigator during the investigation, search and interrogation.

Keywords: prosecutor, pre-trial investigation, economic crime, primary investigators action.

Постановка проблеми. Економічна злочинність в Україні і окремі її види характеризуються постійним зростанням рівня латентності, поширенням і вдосконаленням тіньових схем зловживань бюджетними коштами, проявів кримінальної корупції з боку службових осіб органів державної влади та управління під час здійснення ними своїх повноважень тощо. У 2012 році, порівняно з 1992 роком, кількість викритих тяжких злочинів економічної спрямованості, а також злочинів, пов'язаних з хабарництвом, збільшилась удвічі. Установлена сума матеріальних збитків, завданих злочинами, провадження щодо яких є закінченим, збільшилась у 26 разів, сума забезпеченого відшкодування збільшилась у 25 разів (1 млрд. 534,4 млн. грн. проти 59,9 млн. грн.) [1, с. 118].

Початковий етап розслідування має визначальне значення для подальшого розслідування, своєчасна та правильна організація розслідування, оперативне планування та невідкладне проведення необхідних слідчих (розшукових) дій вкрай важливе для успішного процесу розслідування економічних злочинів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Враховуючи різноманітність економічних злочинів, багатоплановість способів їх вчинення та суспільну небезпеку як для приватних економічних інтересів, так і